

O istotności wychowania kompensacyjno-opiekuńczego

dr Marcin Jurczyk

Słowa kluczowe

kompensacja, opieka, wychowanie, młodzież

Kontakt

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Polish Academy of Social Sciences and Humanities
w Londynie
ORCID ID: 0000-0003-0099-4730
e-mail: marcin.jurczyk@us.edu.pl

Abstrakt

Biorąc pod uwagę skalę przeludnienia placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz liczbę młodych osób w nich przebywających warto zastanowić się nad ulepszeniem działań pomocowych. Tekst ukazuje w pełni potrzebę realizacji funkcji kompensacyjnej tak bardzo potrzebnej do prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży w placówkach opiekuńczych. Tekst w sposób zwięzły przedstawia zjawisko kompensacji zarówno pod względem pedagogicznym jak również psychologicznym.

1. Wprowadzenie

Ogólnie wiadomo, że pedagogika jest nauką o wychowaniu, kształceniu i samokształtowaniu człowieka człowieka w ciągu całego życia. Objmuje ona działania dośrodkowe jako oddziaływania bezpośrednie lub pośrednie człowieka na człowieka w ciągu całego życia, jak również działania odśrodkowe uwzględniające samokształtowanie, samowychowanie, samodoskonalenie człowieka w ciągu całego życia (Palka, 1998).

Proces wychowania stanowi przedmiot badań wielu dyscyplin naukowych, głównie tych, które w sposób empiryczny starają się badać zjawiska społeczne, jak na przykład psychologia wychowawcza (*ang.*

educational psychology) czy socjologia wychowania. O swoistości wychowania kompensacyjnego najłatwiej mówić z perspektywy placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz resocjalizacyjnych.

Rozwój dziecka uwarunkowany jest głównie czynnikami genetycznymi, zależy w dużym stopniu od środowiska zewnętrznego, w którym dziecko w sposób naturalny internalizuje (uwewnętrznia) obowiązujące normy oraz wartości. Czynniki wewnętrzne (*ang. internal factors*) takie jak: potrzeby, możliwości dziecka wraz z czynnikami zewnętrznymi (*ang. extrinsic factors*) powinny stanowić homeostazę, czyli równowagę, w której czynniki rozwoju łączą się i wzajemnie uzupełniają. W sytuacji kiedy te dwa środowiska nie spełniają określonych funkcji lub tylko jedno z nich jest patogenne, wówczas można mówić o ryzyku niezaspokojonych potrzeb dziecka. Najczęstszą przyczyną takiego stanu rzeczy jest dysfunkcyjny (*ang. dysfunction-dysfunkcja*) dom rodzinny lub z powodu nieszczęśliwego zbiegu okoliczności dom dziecka lub inna placówka opiekuńczo-wychowawcza, która funkcjonuje w ściśle instytucjonalnej formie. Ważne z punktu widzenia omawianego tematu jest przedstawienie dwóch pojęć - wychowanie oraz kompensacja.

2. Wychowanie i kompensacja

Przez wychowanie (*ang. nurture*) będziemy rozumieć świadome i celowe działanie pedagogiczne zmierzające do osiągnięcia względnie stałych skutków (zmian rozwojowych) w osobowości wychowanka. Wincenty Okoń (2004) podaje następujące znaczenie: kompensacja (łac. *compensatio*- wyrównywanie): to zastąpienie funkcji narządu, który doznał jakichś braków, przez inny narząd, np. w przypadku niedorozwoju, uszkodzenia lub utraty jakiegoś zmysłu (wzroku, słuchu) udoskonalają się inne zmysły (dotyk, węch), zastępując w mniejszym lub większym stopniu jego funkcję; wyrównywanie braków w jednej dziedzinie działalności danej osoby przez nasilenie aktywności w innej dziedzinie. Kompensacja jest ważnym mechanizmem obronnym człowieka, właśnie jej ukierunkowanie jest szczególnym przedmiotem zainteresowań pedagogiki specjalnej. W pedagogice kompensacja polega na wyrównywaniu deficytów rozwojowych (Okoń, 2004: 185). Z kolei Władysław Dyk-

cik (2005) twierdzi, iż kompensacja to złożony proces uzupełniania, wyrównywania braków oraz zastępowania (substancji) deficytów rozwojowych, narządów i przystosowywania się na innej możliwej drodze. Polega na odtwarzaniu czynności całego narządu ruchu, zmysłu lub poszczególnych jego części za pomocą środków zastępczych organizmu ludzkiego (Dykcik, 2005: 85). Kazimierz Pospiszyl oraz Ewa Żabczyńska (1981) pojęcie kompensacji definiują następująco: jest mechanizmem obronnym polegającym na zwiększonym nasileniu aktywności psychicznej w celu zniwelowania stanu frustracyjnego. Może on przybierać dwie formy. Pierwsza występuje wtedy, gdy człowiek dążąc do wytyczonego celu ulega frustracji, a mimo to nie zniechęca się i nadal robi wszystko by osiągnąć pierwotny cel. Przykładem może być Demostenes, który pomimo defektów mowy, dzięki usilnej pracy, stał się wspaniałym mówcą. Druga forma zachowania kompensacyjnego polega na tym, że cel działania w sytuacji frustrującej traci swą żywotność, ale zamiast niego wytycza się inny (podobny), który zdaniem zainteresowanego można osiągnąć (Pospiszyl i in., 1981). Warto zwrócić uwagę na kompensację w ujęciu społecznym, szczegółowo opisał ją Aleksander Kamiński (1980). Według badacza kompensacja społeczna oznacza wyrównywanie braków środowiskowych, utrudniających pomyślny bieg życia jednostki lub grupy. Pojęcie kompensacji przejęła pedagogika społeczna z psychologii indywidualnej Alfreda Adlera, który rozumiał ją, jako dążenie do zaznaczenia przez jednostkę swej wartości w pewnej dziedzinie - np. osoba z niepełnosprawnością intelektualną rozwija maksymalnie swoje uzdolnienia artystyczne, kompensując brak sukcesów towarzyskich, sportowych itp., sukcesami w jakiejś dziedzinie sztuki. Powyższy przykład wskazał adlerowski typ kompensacji naturalnej, samorzutnej, często nieświadomej. W pracy wychowawczej, opiekuńczej, kulturalnej kompensacja ma charakter zaplanowany świadomie w wyniku przeprowadzonej diagnozy społecznej i odniesienia danej osoby (czy instytucji) do określonego wzorca zachowań. Ponadto realizowana jest nie przez psychoterapeutyczne oddziaływanie na psychikę, lecz przez planowe zabiegi środowiskowe wprowadzające urządzenia, instytucje, wzorce zachowań, które mogą wpływać na przekształcanie środowisk życia, zastępować sytuacje spalone, nienormalne, deficytowe - sytuacjami zdrowymi, normalnymi, zaspokajającymi potrzeby ludzkie.

Przykładami kompensacji społecznej mogą być: rodzina zastępcza lub opiekuńcza, w której umieszczone zostało osierocone dziecko, klub młodzieży stający się „drugim domem” młodego człowieka, kurator sądowy sprawujący opiekę nad wykolejającym się nieletnim, którego rodzice nie mogą zapewnić właściwej opieki wychowawczej, dom rencistów dla osamotnionych osób starszych. W takim przypadku kompensacja społeczna polegałaby na poczynaniach reorganizacyjnych i melioracyjnych środowiska, a więc niejako na posunięciach zewnętrznych wobec jednostki - jednak, jak każdy zabieg wychowawczy, byłaby ona czymś jałowym, gdyby nie umiała nawiązać kontaktu psychicznego z jednostką lub grupą, odwołać się do silnych stron jej osobowości w celu wzmocnienia zewnętrznego zabiegu kompensacyjnego wolą autokompensacyjnego współuczestnictwa. Pomagać skutecznie można tym, którzy sami sobie chcą pomóc w wyjściu ze stanu niepomyślności. A. Kamiński wymienia ponadto dwa czynniki wpływające destrukcyjnie na kompensację społeczną. Pierwszym czynnikiem jest nadkompensacja polegająca na przesadnej gorliwości czynników realizujących kompensację, co może utrudnić jednostce dostosowanie się do właściwych jej sytuacji życiowych. Czynnikiem drugim polega na niedostrzeganiu stanów, wobec których kompensacja społeczna (*ang. social compensation*) nie może być efektywna, które wymagają innego rodzaju opieki. Warto podkreślić, iż każde dziecko osierocone podlega wychowaniu kompensacyjno-wychowawczemu, którego celem jest readaptacja osobnicza i społeczna (Kamiński, 1980: 75-77).

3. Założenia i funkcje wychowania kompensacyjno-opiekuńczego

Warto przedstawić w ogólnym zarysie założenia tytułowego wychowania kompensacyjno-wychowawczego. Pierwszym założeniem jest kompensacja przedstawiona w początkowej części tekstu. Kolejnym czynnikiem równie ważnym jest diagnoza środowiska wychowawczego obejmująca: rozpoznanie stanu w jakim znajduje się dziecko, przyczyn tego stanu oraz prognozę końcową określającą cele oraz sposoby podejmowanych kroków. Warto zaznaczyć, iż stawiana

pierwsza diagnoza powinna być diagnozą rozwiniętą oraz holistycznie (całościowo) patrzeć na badane zjawisko. Diagnoza (*ang. diagnosis*) pozwala unikać działania prób i błędów, jak również skraca czas osiągnięcia celów. Jest podstawą konstruowania indywidualnych planów pracy z dzieckiem. Kolejnym czynnikiem jest profilaktyka (*ang. prophylaxis*) ujmowana jako: przeciwdziałanie, zapobieganie negatywnym skutkom społecznym, tutaj głównie skutkom sieroctwa, które uzależnione jest od cech temperamentu dziecka oraz promocja i ochrona zdrowia.

Klasyfikując cechy temperamentu dziecka w ogólnym zarysie możemy wymienić dzieci żywe oraz dzieci spokojne. Do pierwszej grupy zaliczyć możemy dzieci, które złe stany emocjonalne przeżywają na zewnątrz np. kopiają, plują, szarpiają, popadają w kłopoty. Dzieci spokojne typu flegmatyk czy melancholik przeżywają negatywne stany emocjonalne do wewnątrz, co często może stać się przyczyną długotrwałej frustracji, odosobnienia oraz (co nie rzadko się zdarza) regresem (*ang. regression*) w rozwoju. Kolejnym założeniem jest terapia (*ang. therapy*), którą z perspektywy omawianego tematu można rozumieć jako leczenie (*ang. cure*) negatywnych skutków sieroctwa metodami pedagogicznymi. Najczęściej stosuje się terapię poprzez zabawę, pracę oraz naukę. Piątym założeniem wychowania kompensacyjno-wychowawczego jest dehospitalizm czyli cechy zachowania lub wyglądu, jakie nabiera dziecko długotrwale przebywając w placówkach instytucjonalnych. Domy dziecka charakteryzują się rutynowością oraz przewidywalnością, co z kolei doprowadza do sytuacji, w której dziecko traci na indywidualności. Dehospitalizm jako przeciwdziałanie hospitalizmowi ma na celu stworzenie przyjaznych warunków rozwoju poprzez indywidualny ubiór dziecka, wprowadzenie dwu lub trzy osobowe pokoje oraz doprowadzanie do sytuacji, w której dziecko będzie miało możliwość częstych odwiedzin krewnych np. babci. Kolejnymi założeniami są refrustracja oraz przeciwdziałanie chorobie sieroczej. Refrustracja rozumiana jest jako uczenie dzieci indywidualnego przeżywania sytuacji trudnych przy zastosowaniu indywidualnych programów. To nauczanie dzieci przeżywania różnych stanów emocjonalnych jak frustracji podczas niemożności pokonania jakiejś przeszkody, trudności. Z kolei choroba sieroca to ogół zaburzeń w rozwoju fizycznym, psychicznym oraz społecznym, których genezy dopatruje się na skutek niezaspokojonej potrzeby miłości. Choroba sieroca (*ang. maternal-deprivation*)

syndrome) przebiega w trzech etapach: od płaczu poprzez bunt aż do apatii. Niezaspokojona potrzeba miłości w przyszłości może doprowadzić do wyobcowania, niemożności wchodzenia w związki oraz przeżywania uczuć wyższych. Jest o tyle niebezpieczna, gdyż niezaspokojona w okresie wczesnego dzieciństwa może doprowadzić do śmierci na skutek wyczerpania organizmu dziecka. Do jej głównych symptomów zaliczyć możemy kiwanie się (głównie podczas snu - kiwanie głową lub podczas codziennego funkcjonowania – kiwanie całym ciałem, przód-tył), pusty wzrok, lepkość uczuciowa jak również przytulanie przez przyklejanie. Najskuteczniejszym działaniem kompensacyjnym w tym przypadku jest znalezienie jednego stałego opiekuna zapewniającego stały kontakt emocjonalny. Wiadomo, iż jest to trudne a czasami wręcz niemożliwe, dlatego też objawy choroby sieroczej mogą być widoczne aż do okresu adolescencji lub towarzyszyć przez dłuższy czas. Biorąc pod uwagę, iż jest to zaburzenie psychofizyczne, któremu towarzyszy opóźnienie w rozwoju fizycznym jak również emocjonalnym, zaburzenia rozwoju osobowościowego należy główny nacisk w wychowaniu kompensacyjnym położyć na zaspokojenie potrzeb psychofizycznych jak również społecznych. Wychowawcy w placówkach opiekuńczo-wychowawczych mają do czynienia z różnymi zaburzeniami rozwojowymi wśród dzieci i młodzieży co sprawia, że wychowanie takiego dziecka wymaga większego nakładu chęci, troski, czasu jak również specjalistycznej terapii. Z wiekiem występujące nieleczone zaburzenia przybierają różne formy - od niepowodzenia w szkole do niedostosowania społecznego. W placówce opiekuńczo-wychowawczej dziecko poza problemami natury emocjonalnej nie ma żadnej materialnej więzi z domem rodzinnym. Dlatego też odczuwanie swojej sytuacji, że „do nikogo się nie należy” i „nikt nie należy do mnie”.

Warto zaznaczyć, że placówki opiekuńczo-wychowawcze dom dziecka jako instytucje kompensacyjno-wychowawcze przeciwdziałają „niedożywieniu emocjonalnemu”, co jest bardzo istotnie ważne dla rozwoju społecznego młodego człowieka. Mówiąc o wychowaniu kompensacyjnym, należy zwrócić uwagę na rodzaje zaspakajanych potrzeb oraz kompensacje poprzez funkcje rodzicielskie. Każdy wiek rządzi się swoimi prawami a tym samym określonym rodzajem zaspakajanych potrzeb. Najmłodsze lata dziecka obfitują w cały wachlarz różnorodnych potrzeb, między innymi: potrzebę poznawczą, bezpieczeństwo, wydalanie, kontakt emocjonalny, bliskość (*ang.*

need for intimacy, nInt) potrzebę snu i jedzenia, potrzebę kontaktów społecznych, osiągnięć, przynależności, samodzielności. Realizacja potrzeby bezpieczeństwa (*ang. need for security*), kontaktu emocjonalnego oraz potrzeby poznawczej umożliwia prawidłowy rozwój psychiczny dziecka. Dziecko czuje się bezpieczne, kochane, odważniej pokonuje przeszkody, jakie stawia przed nim życie. W okresie kiedy dziecko przechodzi kolejne fazy rozwojowe jego wachlarz potrzeb zmienia się oraz uzupełnia o coraz to nowe potrzeby, do których zaliczyć można: potrzebę sukcesu, akceptacji i miłości, poczucia własnej tożsamości, sensu życia, informacji, szacunku, aktywności, autonomii, sprawstwa itp. Kompensacja w tym wypadku powinna skupić się na rozwoju każdej z wyżej wymienionej potrzeby. W ośrodkach opiekuńczo-wychowawczych rolę mamy i taty stymulują wychowawcy (kobieta oraz mężczyzna), którzy w ramach opieki starają się zapewnić dziecku wszystkie posiłki, czystą pościel oraz ubrania (kompensacja funkcji opiekuńczej). W ramach funkcji wychowawczej realizowane są różne programy edukacyjne, reedukacja zinternalizowanych postaw destrukcyjnych a tym samym internalizacja postaw i wartości społecznie akceptowanych, oduczanie złych nawyków, nauka zachowań asertywnych oraz promocja i ochrona zdrowia. Fundamentem prawidłowego funkcjonowania dziecka w przyszłości staje się potrzeba miłości, bezpieczeństwa oraz przynależności do kogoś. Każdy wychowawca czy też rodzic zastępczy musi pamiętać, iż zawsze najważniejsze są emocje dziecka, które rozwijają się poprzez nawiązywanie kontaktów z rodziną naturalną bądź spokrewnioną dziecka oraz przez łączenie rodzeństw. Nieodłączną częścią wychowania jest socjalizacja (*ang. socialization*), czyli proces wpajania człowiekowi lub nabywania przez niego umiejętności niezbędnych dla osoby dorosłej, kształtowania jego osobowości, przekazywania systemu wartości, norm i wzorów kulturowych dokonywany przez środowisko społeczne stawanie się pełnoprawnym członkiem społeczności. Kompensacja funkcji socjalizacyjnej w domach dziecka oraz placówkach opiekuńczo-wychowawczych od 2004 roku jest realizowana poprzez tworzenie grup usamodzielnienia, w których młodzież uczy się samodzielnego życia poprzez realizację podstawowych obowiązków życia codziennego. Grypy tworzone są w samodzielnych mieszkaniach lub skrzydłach budynków, nad którymi pieczęć sprawują wychowawcy. Ważnym elementem wychowania jest przekazywanie dziecku dorobku kultury ludzkości,

tradycji, obyczajów. Dziecko może przybrać jedno z dwóch postaw: bierną – staje się odbiorcą lub czynną - rozwijanie zdolności. Kompensacja tej funkcji kulturowej polegać, więc będzie na realizacji programu wychowawczego, w którym znajdują się elementy kultury. Istotnym czynnikiem jest również zapewnienie dziecku właściwych warunków bytowych, własnego łóżka, czasu na aktywne spędzanie czasu wolnego.

Godnym uwagi zagadnieniem są funkcje wychowania kompensacyjnego. Funkcja wychowawcza to najogólniej zespół skoordynowanych działań podejmowanych w ramach wyznaczonych norm. Sens rodziny jako podstawowej komórki społecznej sprowadza się do pełnienia przez nią jasno określonych funkcji, które w zależności od stopnia rozwoju społeczeństwa mogą się rozszerzać lub ulegać całkowitej redukcji. Wśród podstawowych funkcji procesu wychowania kompensacyjnego wyróżnić można działania mające na celu wyparcie ze świadomości dziecka złej przeszłości, funkcję akomodatywną (dziecko musi zaakceptować teraźniejszość) oraz perspektywiczno-przygotowawczą (dziecko ma przygotować, wzmacniać pozytywne cele na przyszłość).

Bibliografia

- Dykcik, W. (2005). *Pedagogika Specjalna*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Kamiński, A. (1980). *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Okoń, W. (2004). *Nowy Słownik Pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Żak”.
- Palka, S. (1998). Metodologiczne aspekty uprawiania pedagogiki W: S. Palka, *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*. Kraków: Wyda. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pospiszyl, K., Żabczyńska, E. (1981). *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

About the importance of compensation and care education

Keywords

compensation, care, education, youth

Summary

Considering the overcrowding in care and educational institutions and the number of young people staying in them, it is worth considering improving the assistance measures. The text fully shows the need to perform the compensatory function so much needed to develop children and adolescents in care facilities properly. The text concisely presents the compensation phenomenon in terms of pedagogy and psychology.

